

УДК 94(477. 51)

Д. В. Дедович

СПІВПРАЦЯ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОКРУЖНОЇ ІНСПЕКТУРИ НАРОДНОЇ ОСВІТИ З ТРУДОВИМИ ШКОЛАМИ ОКРУГИ У 20-ті рр. ХХ ст.

У даному дослідженні автор висвітлює важливі аспекти співпраці трудових шкіл та Чернігівської окружної інспектури народної освіти. Автор дійшов висновку, що через брак фінансування більше уваги приділялося документації, ніж реальній допомозі школам.

Ключові слова: школа, інспектор, округа, освіта.

В данном исследовании автор освещает важные аспекты сотрудничества трудовых школ и Черниговской окружной инспекции народного образования. Автор пришел к выводу, что из-за недостаточного финансирования больше внимания уделялось документации, чем реальной помощи школам.

Ключевые слова: школа, инспектор, округ, образование.

In the article the author highlights important aspects of cooperation of schools and Chernihiv okrug inspection of education. There comes the conclusion that, because of the financial problems, there was more attention paid to the documentation than to real help schools.

Key words: school, inspector, okrug, education.

Навчання дітей є важливою складовою суспільного життя. У часи змін освітня сфера завжди потрапляє під пильну увагу керівництва держави, щоб вчасно внести корективи, направити навчання майбутніх громадян у потрібне русло. Безумовно, важливо дотримуватись розумного балансу між керівництвом та контролюванням у роботі органів, які здійснюють нагляд за освітніми закладами.

Постановка проблеми. Вивчення роботи окружних інспектур народної освіти та їх співпраці з трудовими школами є важливою частиною дослідження розвитку освіти на Чернігівщині у 20-ті рр. ХХ ст. загалом. Тема роботи інспектур народної освіти та їх зв'язок з трудовими школами не стали предметом уваги сучасних українських дослідників.

Аналіз актуальних досліджень. Сучасні українські дослідники чимало уваги приділяють історії освіти у 20-ті рр. ХХ ст., тим не менш, робота місцевих органів управління освітою на місцях не стала об'єктом уваги істориків. Побіжно торкалися цього кола проблем у своїх дослідженнях В. В. Липинський, І. В. Богінська, А. В. Черкаський [1, с. 132].

Мета статті. Метою дослідження є виокремлення та аналіз окремих важливих аспектів співпраці трудових шкіл Чернігівської округи з Чернігівською окружною інспектурою народної освіти у 20-ті рр. ХХ ст., таких як звітність трудових шкіл, забезпечення їх земельними ділянками, проведення культурних заходів, введення комплексної системи.

Виклад основного матеріалу. Адміністративно-територіальна реформа 1923 р., за якою губернії УСРР були поділені на округи, була спрямована на спрощення, здешевлення та підвищення ефективності управління на місцях. Округи були приблизно удвічі більші за ліквідовані повіти і враховували господарське спрямування територій, що мало пришвидшити їх економічний розвиток.

Президія ВУЦВКА 7 березня 1923 р. прийняла постанову “Про адміністративно-територіальний поділ Чернігівщини”, за якою стара система районування (поділ на волості, повіти та губернії) замінювалась на нову (поділ на райони, округи та губернії). Через злиття 2 – 3 повітів створювалася 1 одна округа, з декількох волостей – район. У Чернігівській губернії замість 12 повітів стало 5 округ, замість 133 волостей – 58 районів. На основі волостей Чернігівського повіту та приєднанням декількох сусідніх волостей була створена Чернігівська округа з 12 районів (Березнянський, Бобровицький, Довжицький, Козлянський, Краснянський, Куликівський, Любецький, Мороський, Пакульський, Ріпкинський, Чемерський, Сорочицький). Чернігівська округа мала яскраво виражений сільськогосподарський характер, не була густонаселеною та нараховувала менше 400 тис. жителів [4, арк. 8].

На Всеукраїнській нараді представників відділів управління виконавчих комітетів, що відбувся у жовтні 1923 р., вселяко підкреслювалася необхідність збільшення обсягу компетенцій окружного управлінського апарату [2, арк. 57]. Округи мали господарські, організаційні та контрольно-інспекційні повнова-

ження. Нерідко розпорядження з центру надсилалися прямо до округ, минаючи центр. У окрузі функціонували новостворені установи – інспектури праці, окружний суд, статистичне бюро, земельне управління, відділи продовольства, місцевого господарства та окружні інспектури народної освіти [3, арк. 16]. Функції окружних інспектур народної освіти (далі – ОкрІНО) були широкими, вони контролювали діяльність усіх закладів освіти на території округи, передавали на місця розпорядження Народного комісаріату освіти УСРР. Інспектори повинні були не лише здійснювати контроль за роботою, наприклад, шкіл та передавати зібрані відомості до органів статистики та Народному комісаріату освіти, але у першу чергу навчати педагогів та шкільне керівництво працювати за новими вимогами, роз'яснювати розпорядження ВУЦВК та Народного комісаріату освіти і слідкувати за їхнім виконанням.

Окрім цього, ОкрІНО мала звітуватися Народному комісаріату освіти про свою роботу по наступних пунктах: скільки інспекторів соціального виховання працює у окрузі, яку вони мають кваліфікацію, партійність, як розподіляється робота між інспекторами, чи повністю вони охоплюють мережу закладів соціального виховання, скільки виїздів здійснюють інспектори на рік та у чому полягає їхнє інструктування педперсоналу, чи є у районах округи уповноважені інспектури та чи існує план та облік виїзду інспекторів на місця [6, арк. 17]. Керівництво також цікавило, чи є у ОкрІНО учбово-методологічний комітет та у чому полягала його робота, як проявлялося керівництво інспектурою дитячим комуністичним рухом [6, арк. 18].

На жаль, реалії 20-х рр. ХХ ст. внесли корективи у роботу окружних інспектур народної освіти. 1920-ті рр. були періодом глибокої фінансової кризи, яка відобразилася в освітній сфері. Недостатнє фінансування спричинило ряд недоліків у роботі Чернігівської ОкрІНО. На нашу думку, найбільше заважали інспектувати заклади освіти мізерні суми грошей, які виділялися на роз'їзди. Тому у Чернігівській окрузі значна частина шкіл взагалі жодного разу не обстежувалася інспекторами. Стояли на заваді ще й погані дороги, через це відвідування шкіл, особливо віддалених від Чернігова восени, взимку та ранньої весни фактично припинялося.

Штат Чернігівської ОкрІНО до ліквідації поділу на губернії складався зі старшого інспектора, інспектора соціального виховання, інспектора професійної освіти, інспектора політичної освіти, інспектора українізації, інспектора національних меншин, бухгалтера та

діловода, який виконував і функції секретаря. Технічний персонал був представлений кур'єром, кучером та прибиральницею. Через недостатнє фінансування інспектори були змушені поєднувати відразу декілька посад, працювати без секретаря та машиністки, що гальмувало роботу інспектури. Крім того, через низьку заробітну платню інспектори поєднували свою роботу в ОкрІНО з роботою у інших організаціях, і не мали достатньо часу та енергії для інспектування. Згодом до штату Чернігівської ОкрІНО було введено посади заступника старшого інспектора, радіоінструктора, діловода-статистика, секретаря та машиністки [9, арк. 318].

До окружної інспектури народної освіти надсилалися щорічні звіти усіх шкіл Чернігівської округи. Центральним статистичним управлінням було розроблено єдину форму звіту для трудових шкіл, дитячих садків та денних будинків, який складався з друкованого бланку та рукописного звіту. Ці звіти містили інформацію не лише про навчальну роботу певної трудової школи за певний період часу. У них вказувався час заснування трудової школи, а якщо вона працювала до революції – то й її, кількість груп, учнів у них, наявність рівнобіжних груп, кількість, освітній ценз та стаж педагогів, які у ній працювали, наявність технічного персоналу, рух усього персоналу та забезпечення працівників житлом при школі.

Завідувач школи обов'язково вказував, коли почалися та закінчилися заняття, скільки навчальних днів було пропущено без урахування свят, скільки дітей хворіло на інфекційні хвороби та скільки померло. Звіт містив відомості про наявність у школи власного будинку або його оренду, чи він був збудований спеціально для школи чи мав інше призначення, про кількість кімнат для навчання та кількість учнів, яку вони могли вмістити. У звіті зазначалося, які кошти отримувала школа з місцевого бюджету, чи були при ній лабораторії, майстерні, бібліотека, чи достатньою була кількість підручників, шкільних меблів та канцелярського приладдя. У ньому також вказувалося, чи мала школа земельну ділянку та сільськогосподарський інвентар. Друга частина звіту містила відомості про виконання шкільних планів, зв'язок школи з ЛКСМУ, організацією юних ленінців та антирелігійну роботу серед учнів [11, арк. 1].

Так, згідно із річним звітом про роботу Чорторійської трудової школи Бобровицького району за 1925/1926 н. р., навчальний заклад було відкрито у 1907 р. Радянська школа була заснована 1917 р. Школа містилася у власному (не найманому) приміщенні, збудованому

для школи до революції. У ній навчалося 60 учнів (це максимальна кількість, яку могла вмістити школа за нормою 1 ¼ кв. м. на дитину), працювало 4 основні групи, рівнобіжних груп не було. Навчання проводилося виключно українською мовою. Школа працювала у 1 зміну, у двох наявних класних кімнатах. Очевидно, що у кожній кімнаті були змушені одночасно проводити уроки по два класи, відповідно, якість навчання тут не могла бути високою. Навчання у школі тривало з 1 жовтня 1925 р. по 1 червня 1926 р. Річний бюджет Чорторійської трудової школи за матеріалами звіту становив 1200 крб. [11, арк. 2].

ОкрІНО вівся облік майна навчальних закладів Чернігівської округи. Усі завідувачі шкіл повинні були надіслати до інспектури точний опис усього шкільного майна з вказівкою на стан кожного предмету та номер, під яким його внесено до інвентарної книги [10, арк. 14].

Інспектори, відвідуючи школи, звертали пильну увагу на фактори, які стояли на заваді роботі трудових шкіл. У звітах Чернігівської ОкрІНО підкреслювалися труднощі у роботі трудових шкіл. Скажімо, 1925/1926 н. р. нормальному перебігу навчального процесу у сільських школах Чернігівської округи перешкоджали хаотичне і недостатнє забезпечення шкіл паливом, нестача підручників та канцелярського приладдя, не досить ретельний ремонт та погане обладнання приміщень. Основною ж проблемою був низький відсоток відвідування учнями шкіл та короткий навчальний рік [8, арк. 22]. Так, навчальний рік у сільській школі Чернігівської округи тривав у середньому 4,5 місяці, у гіршому випадку – 3,5 місяці. У міських школах навчальний рік тривав 8 – 9 місяців. На уроках регулярно були присутні 50 – 60 % учнів [8, арк. 23].

Під час обстеження роботи шкіл інспектурою було виявлено, що діти наймитів та незаможного селянства відвідували школу з великими перервами через те, що не мали нормального одягу, взуття, канцелярського приладдя. Інспектори давали вказівки головам сільських рад та завідувачам шкіл, щоб вони шукали засобів допомогти найбільш бідним дітям. Реально ж допомога надходила лише від товариства «Друзі дітей» та іноді від шкільних кооперативів, які безкоштовно видавали письмове приладдя найбільш бідним учням. Інспектори також передавали на місця розпорядження з центру про те, що потрібно кримінально переслідувати тих батьків, хто перешкоджав своїм дітям регулярно відвідувати школу. На практиці це розпорядження не втілювалося. Хоча, за вказівкою Чернігівської ОкрІНО, академічний рік по чотирирічних

школах мав тривати до 1 червня, на практиці у квітні школи ставали напівпорожніми, тому що діти брали участь у польових роботах, чому інспектори не могли завадити.

Чернігівська ОкрІНО мала стежити за впровадженням у життя розпоряджень центру, які стосувалися освіти, у тому числі й методичного характеру, та роз'яснювати нововведення педагогічним працівникам на місцях. Не зважаючи на те, що при Чернігівській ОкрІНО не було учительського методичного комітету, саме вона мала слідкувати за введенням у трудових школах комплексної системи [5, арк. 7]. Працівники Чернігівської ОкрІНО не мали необхідної освіти для того, щоб робити це на належному рівні, тому співпраця з трудовими школами у справі введення комплексної системи полягала у нечастому відвідуванні інспекторами уроків, формальних поясненнях та перевірки документації.

Не дивлячись на те, що з початку 1924/1925 н. р. у перших чотирьох групах трудових шкіл Чернігівської округи було введено комплексну систему викладання, звіт про діяльність Чернігівської ОкрІНО за січень 1925 р. свідчить про те, що комплексна система фактично не використовувалася. Школи, особливо сільські, були зовсім не пристосовані до впровадження нового методу викладання, тому наприкінці навчального року Чернігівська ОкрІНО отримувала звіти про роботу шкіл округи з розробленими обов'язковими комплексами про природу, людину та суспільство, хоча на практиці продовжувала діяти класно-урочна система за старими програмами [5, арк. 7].

Одним з завдань інспектора соціального виховання був контроль за проведенням культурно-масових заходів у трудових школах. Наприклад, до роковин смерті В. Леніна 21 січня 1926 р. Чернігівською ОкрІНО було розроблено план проведення жалобних заходів. Цей план був втілений у життя в усіх школах м. Чернігова та районів. У день смерті В. Леніна уроки було скасовано. Натомість, у першій половині дня школярі з учителями провели жалобні марші та збори, а ввечері концерти для старших учнів. Програма концертів складалася зі спогадів про В. Леніна, індивідуальної та колективної декламації, спортивної піраміди, виступу хору з піснями, присвяченими В. Леніну та живої газети [7, арк. 16].

Відмінялися шкільні заняття і 12 березня. У цей день в усіх трудових школах Чернігівської округи було проведено урочисті ранки, присвячені пам'яті революції. ОкрІНО стежила за проведенням 11 березня в усіх установах соціального виховання урочистих ранків та

вечорів на честь роковин Т. Шевченка. Завідувачам шкіл Чернігівської округи було дозволено (на свій розсуд) відмінити шкільні заняття і у день 10 роковин смерті І. Франка. У цей день у школах округи представлялися доповіді, декламації, постановки на слова І. Франка [7, арк. 41].

Важливим завданням Чернігівської ОкрІНО був облік земельних фондів трудових шкіл округи, контроль над їх використанням. 1925 р. Чернігівським окрвиконкомом було прийнято рішення про використання земельних ділянок при школах для зміцнення фондів навчальних закладів. Проблема полягала у тому, що деякі школи і досі сплачували оренду за користування землею, не маючи змоги ефективно використовувати її з користю, а деякі сільські та районні виконавчі комітети зазіхали на шкільні наділи, прагнучи відібрати їх у шкіл та здати в оренду з метою особистої вигоди або поповнення районного бюджету. Було вирішено здійснити перевірку того, як школи використовують свої земельні наділи та здати в оренду ті, які зовсім не використовувалися [7, арк. 29].

Чернігівська ОкрІНО ставила перед окрвиконкомом питання про те, щоб вчителі трудових шкіл отримали право користуватися частиною шкільних земельних ділянок. Це право вчителі отримали за розпорядженням Народного комісаріату освіти від 14 вересня 1925 р.: «Треба рішуче викоринити думку, що шкільна земля, це окрема стаття прибутку для сільського бюджету, а в першу чергу лабораторія школи для здійснення сільськогосподарського ухилу, а по-друге засіб для поліпшення учбової частини самої школи (спецфонд)» [7, арк. 65].

Наприклад, садиба Чернігівської школи імені Т. Г. Шевченка становила 1843 кв. сажні. З них 210 кв. сажнів було під шкільними будівлями, 200 кв. сажнів під шкільним садком, шкільний двір займав площу у 1433 кв. сажні. Школа не здавала своєї землі в оренду, а біля 500 сажнів було виділено для шкільного городу та городів вчителів, які жили при школі. Вони користувалися цією землею безкоштовно. Слід зазначити, що шкільний город ефективно не використовувався: через брак найнеобхіднішого сільськогосподарського реманенту було неможливо надати школі сільськогосподарського ухилу [7, арк. 32].

Школа № 6 містилася на значно меншій ділянці землі – 422 кв. сажні. Шкільні будівлі займали площу у 135 кв. сажнів, двір та садок – 287 кв. сажнів. Невелика частина шкільного двору використовувалася під дослідні грядки вчителями молодших груп школи під час комплексного навчання. Тим часом, результати

праці вчителів та дітей пропадали, тому що шкільної огорожі не було, і худоба заходила з вулиці, псувала городину та дерева у саду [7, арк. 37]. Школа № 3 зовсім не мала земельної ділянки, а діти ознайолювалися з сільським господарством шляхом обробки зовсім маленького городу [7, арк. 34]. Тим часом у багатьох шкіл поза межами м. Чернігова зовсім не було земельних ділянок, і вчителі, які жили при школах, були позбавлені можливості покращити своє матеріальне становище за допомогою городів. Така ситуація спостерігалася у Стільненській школі [7, арк. 39], у Сновській семирічній школі [7, арк. 41], у Добрянській [7, арк. 42] та Радульській [7, арк. 46] семирічних школах.

Висновки. Таким чином, створені 1923 р. окружні інспектури народної освіти перебрали на себе значну частину повноважень губернський органів управління освітою. Вони повинні були контролювати усі прояви шкільного життя, починаючи від проведення уроків і тривалості навчального року до проведення культурно-масових заходів та наділення шкіл та вчителів землею.

Через скрутне фінансове становище та відсутність необхідної підготовки співпраця трудових шкіл Чернігівської округи з ОкрІНО у багатьох важливих аспектах, таких як безпосереднє регулярне відвідування інспекторами шкіл та методичне керівництво існувала тільки на папері. Тим не менш, Чернігівська окружна інспектура народної освіти не ігнорувала своїх обов'язків, а працювала згідно реалій часу. Слід відзначити певні досягнення у її роботі щодо наділення шкіл земельними ділянками та вирішення матеріальних проблем учителів округи.

Перспективи подальших досліджень. Ми вважаємо за доцільне продовжувати дослідження різноманітних аспектів співпраці Чернігівської інспектури народної освіти з трудовими школами. Крім цього, автор має намір досліджувати діяльність решти інспектур народної освіти, які мають відношення до Чернігівщини, адже ця тема досі не знайшла висвітлення у науковій літературі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ситніков О. П. Освіта в Українській СРР (1920-ті роки): історіографія: дис. кандидата іст. наук: 07.00.06 / Ситніков Олександр Пантелійович. – Переяслав-Хмельницький, 2003. – 188 с.
2. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 2, спр. 665, 63 арк.
3. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 3, спр. 315, 22 арк.

4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф-166, оп. 3, спр. 1646, 246 арк.
5. Держархів Чернігівської обл., ф. р-600, оп. 1, спр. 28, 129 арк.
6. Державний архів Чернігівської області (далі – Держархів Чернігівської обл.), ф. р-600, оп. 1, спр. 46, 75 арк.
7. Держархів Чернігівської обл., ф. р-600, оп. 1, спр. 126, 52 арк.
8. Держархів Чернігівської обл., ф. р-600, оп. 1, спр. 221, 123 арк.
9. Держархів Чернігівської обл., ф. р-600, оп. 1, спр. 227, 659 арк.
10. Держархів Чернігівської обл., ф. р-600, оп. 1, спр. 706, 81 арк.
11. Держархів Чернігівської обл., ф. р-600, оп. 1, спр. 763, 121 арк.